

СИНОНІМІЯ У СУЧАСНОМУ ПРАВНИЧОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано особливості синонімії на рівні словосполучень в українській правничій термінології, розглянуто типові помилки, пов'язані з функціонуванням термінологічних синонімів.

Ключові слова: синоніми, словосполучення, правничі термінологія, термінологічні синоніми.

Однією з особливостей мови нормативно-правових актів, яка впливає з вимог точності й економності, є та, що для вираження однієї думки використовується один і той же ряд слів або прийомів, які застосовуються в певній послідовності. Для тексту нормативно-правового акта притаманна стандартизація стилю викладу нормативно-правового акта, що виражається в стереотипності й уніфікованості.

При мовному оформленні правових приписів розуміння і правильне вирішення питання про означення різними термінами одного й того ж поняття серед інших проблем правничої термінології посідає одне з перших місць. Як лінгвісти, так і юристи підкреслюють, що юридична теорія і практика вимагають вживання одного терміна на позначення одного й того ж правового поняття, усунення невиправданої термінотворчості й частого використання синонімів у нормативно-правових актах. О. Ушаков відзначає, що у боротьбі за смислову законодавчу точність не треба боятися повторів одних і тих же слів, однаковості та певної сухості, що є неприпустимим для художнього чи публіцистичного стилів [10, с. 171]. О. Пономарів підкреслює, що законодавчому підстилю властиве прагнення до граничної точності вислову, щоб уникнути неправильного тлумачення, бо синоніми завжди вносять у мовлення зміни відтінків значення [7, с. 58].

Розуміння близькості значення часто суттєво розширюється і до числа синонімів включаються не тільки одиниці, які означають одне поняття, але й слова, які означають різні поняття. Синоніми є засобом смислової диференціації. Наявність у мові декількох слів для позначення одного й того ж поняття, на думку лінгвістів, зумовлюється різницею функцій, які вони виконують, і визначають місце кожного з них у лексичній системі мови. Синоніми в тексті виконують різні функції, основні з них це: функція засобу тонкої диференціації, тобто створення стилістичних розрізень, функція засобу вираження експресії, емоційних відтінків та оцінок. Однак мова законодавства не потребує додаткової експресії, тому необхідність вживання синонімів у такому тексті обмежена.

Цілком слушною в науковому континуумі є думка В. Савицького, який вважає, що досягти повного виключення синонімії з термінології законодавства, а також понятійних дублетів у правових актах можна лише за народження нової галузі права, коли для неї треба спочатку розробити і стандартизувати термінологію. Проте в реальному житті нова галузь права не виникає на голому місці. Вона неминуче вбирає елементи регулювання правосистеми і зовнішню (словесну) форму, яка властива суміжним, спорідненим галузям права, з усіма їхніми перевагами та недоліками, зокрема термінологічними і, відповідно, синонімічними. Так, порівняно нова галузь — космічне право — значною мірою побудована на основі термінології міжнародного права, в якій існує багато різних мовних аналогів — позначень одного й того ж поняття (наприклад, позаштатний консул — почесний консул) [8, с. 31 — 32].

Паралельне вживання в межах однієї терміносистеми цілком рівноправних із погляду загальнолітературної мови синонімів також заважає її нормальному функціонуванню, адже практик підходить до термінології зі своїми прагматичними мірками. Він прагне не тільки точності, а й автоматизму у володінні своїм термінологічним апаратом. Проте відсутність певного відповідника в самій мові, і, отже, потреба в його створенні, далеко не завжди завершувалася винайденням одного бездоганного в усіх аспектах еквівалента, а частіше реалізовувалася в появі кількох слів шляхом “намацування” семантично найточнішого і стилістично найдоречнішого з них [9, с. 8].

Детальний аналіз джерельного матеріалу вказує на те, що іноді виникають ситуації, коли синоніми є доречними у юридичному тексті. Наприклад, це можуть бути повні назви та загальноприйняті скорочення: *міський комітет* — *міськком*, *організаційний комітет* — *оргкомітет*, *міністерство юстиції* — *мін'юст* тощо, словосполучення та складноскорочені слова: *завідувач господарської частини* — *завгосп*, *районний виконавчий комітет* — *райвиконком*

тощо, терміни та їх короткі тлумачення в нормативних актах: професійна спілка — профспілка, цей термін зафіксовано у ст. 1 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 року, відповідно до якого профспілка — *це добровільна неприбуткова громадська організація, що об’єднує громадян, пов’язаних спільними інтересами їх професійної (трудової) діяльності (навчання)* [5].

А. Піголкін звертає увагу на те, що синоніми, які використовуються в правових текстах, відрізняються не стільки відтінками смислу, скільки часом прийняття акта, який відображає поширену на той час в суспільстві термінологію [6, с. 78].

Варто відзначити, що функції синонімів (зіставлення, уточнення, доповнення поняття, вказівка на тотожність, близькість понять), які описані у сучасній науковій літературі, можуть також відігравати позитивну роль щодо використання правових синонімів в юридичному тексті. Наприклад, термін *угода* означає особливий вид угоди, в якій сторони йдуть одна одній на поступки в межах правових відносин, що існують між ними, відрізняється від більш широкої терміноодиниці *домовленість*, тобто узгодженого (єдиного) волевиявлення сторін, що збираються встановити, помінати або припинити правові відносини між ними.

Структурні типи юридичних синонімів загалом збігаються з типами, виділеними в літературній мові, що ще раз засвідчує про її системність і структурованість функціонального потенціалу. Традиційно розрізняють:

1. Синоніми, що належать до однієї частини мови;
2. Ті, що мають у своєму значенні загальну родову і видову ознаки;
3. Ті, що належать до одного рівня абстракції (ознака, реалізована в компетентності синонімічних рядів, що утворюються до кожного зі значень багатозначного слова, а також їхньої синтагматики);
4. Ті, що відрізняються за денотативними ознаками (відтінками значення) або стилістичним компонентом значення.

Варто зазначити, що розгляд питання синонімії в юридичних текстах необхідно пов’язувати з визначенням характеру комунікативно типізованих текстів, текстових функцій і системності синонімів відповідно до екстралінгвально заданих параметрів стилю. Системне розуміння синонімії при такому підході включає аналіз різних типів синонімів (з урахуванням їхньої лексикографічної кореляції), але в підпорядкуванні характеристик синонімів їх відповідності екстралінгвальному завданню. Системність стильової синонімії в такому разі не збігатиметься з системністю загальномовної синонімії. Корелятивність функціонування – підстава для творення системи функціонально-стильової синоніміки і водночас вона є критерієм для виявлення системно-структурних зв’язків синонімів у мові.

М. Вербенец у своєму дослідженні зазначає, що аналізувати функціонально-стильову синонімію можна в такому випадку тільки з урахуванням її постійних контекстів, тих, де властивості синонімів будуть виявлятися через системно виражені відношення. Якщо загальномовний синонімічний ряд слова *покарання* в загальномовній компетенції може складатися зі слів *кара*, *спокута*, то в юридичному тексті це слово набуває однозначності. Аналогічно слово *диспут* в юридичному тексті може мати у свою чергу обмежену кількість синонімів – *полеміка*, *дебати*, в той час як загальномовний ряд можна продовжити словами *спір*, *суперечка* та ін [1, с. 60].

Ю. Зайцев, аналізуючи українські правничі терміни, висловлює припущення, що наявність у текстах нормативно-правових актів термінологічних синонімів є наслідком фактично перекладного і характеру нормативно-правового акта, тобто вторинності україномовного тексту [4, с. 102]. Так, термін *договір схову*, зафіксований у Цивільному кодексі України, вдало змінений у новому проекті Цивільного кодексу на *договір зберігання*, оскільки згідно з визначенням у ч. 1 ст. 413 Цивільного кодексу України “одна сторона зобов’язується зберігати майно, передане їй другою стороною, і повернути це майно в цілості”. Тобто тут міститься пряма вказівка на обов’язок вчиняти дію, що позначається дієсловом *зберігати*, а не дію, що позначається дієсловом *сховати*. У Законі України “Про інформацію” використовується термін “*умови схоронності цінностей*” (стаття 10) замість “*умови зберігання цінностей*”. У Законі України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” використовуються терміни як *схоронність*, так і *зберігання*, не маючи в тексті закону будь-якого розрізнення (див., напр., статтю 25). Дієслово *схороняти* – *зберігати*, тримати що-небудь в доброму стані. Проте це слово має дещо розмовне забарвлення, в той час як дієслово *зберігати* є стилістично нейтральним і тому більше підходить до введення у текст нормативно-правового акта. Причиною паралельного існування таких термінів

є дійсно вторинність україномовного тексту, його перекладний характер, тобто текст первісно було створено російською мовою (*договор хранения, условия хранения*), що спричинило вплив звукового комплексу російського слова на україномовний варіант тексту нормативно-правового акта.

Отже, якщо терміни неточно відтворюють відповідне поняття, неможливо максимальна точність інформації в текстах нормативно-правового акта.

Окрім загальномовних синонімів, виділяються *контекстуальні синоніми* — тобто ті, що є синонімами лише в певному контексті, хоча в іншому оточенні вони не є такими. Неврахування проблеми синонімії у текстах нормативно-правових актів, неухвалене ставлення до словесної форми вираження норми, зокрема, вживання у Конституції України синонімічних термінів *набувати чинності* (ст. 160) і *набирати чинності* (частина 5 статті 34) викликало необхідність офіційного тлумачення наведених термінів [2]. Ці словосполучення в тексті мають синонімічне значення. Обидва терміни означають, що відповідні правові акти вступили в силу. Виклад норми ст. 160 Конституції України припускає буквально тлумачення, з якого випливає, що Конституція України набуває чинності 28 червня 1996 року, у день її прийняття.

Вживання таких синонімів, як *висновок* Конституційного Суду (стаття 153) і *рішення* Конституційного Суду (стаття 150) також призвело до необхідності давати тлумачення щодо розуміння цих термінів. Згідно з положеннями статті 159 Конституції України Конституційний Суд України надає *висновок* щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України, що розглядаються Верховною Радою України.

Поняття “*рішення*”, яке вживається у статті 150 Конституції України, є родовим, тобто стосується усіх питань реалізації Конституційним Судом своїх повноважень, передбачених цією статтею, у тому числі й надання висновку у випадках, передбачених Конституцією України. Рішення Конституційного Суду України у нормативно-правовому контексті статті 150 Конституції України – це акт Конституційного Суду України, в якому вирішується питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим або дається офіційне тлумачення Конституції України законів України. Висновок Конституційного Суду України, як його рішення, є обов'язковим до виконання на території України. Це положення прямо впливає з нормативно-правового контексту Конституції України (статті 6, 147, 150, 151, 159) [3].

Неправильне означення правового поняття термінологічними словосполученнями, не завжди явне розрізнення, у тексті нормативно-правового акта призводить до викривлення вихідної інформації, необхідності тлумачення правових норм через недотримання вимоги єдності юридичних термінів, а саме: значення повинно передаватись лише одним звуковим комплексом. Носіями одних і тих же ознак поняття в різних термінах повинні бути однакові слова чи терміноелементи. Разом з тим, не тільки синонімічні слова, але й слова-пароніми (гр. *para* “біля, поряд” та *opima* “ім'я” – схожі за формою слова, проте з різним значенням (*дача показань* – *дача за містом*) використовуються правотворцем в різних значеннях, мають різний зміст. Наявність паронімів на позначення юридичних понять, наприклад, *сумісність / несумісність* і *сумісництво* у текстах нормативно-правових актів також призводить до непорозумінь і потребує додаткових роз'яснень [2].

Розвиток права завжди відбувається паралельно з обговоренням формуванням термінології. Право як регулятор правової поведінки тим ефективніше виконує свою роль, чим правильніше концептуально і лінгвістично виражені його констатації, приписи, дозволи і заборони. Використання синонімів і паронімів у текстах нормативно-правових актів перешкоджає однозначному розумінню правових приписів.

Отже, на основі аналізованого матеріалу можна виробити певні рекомендації щодо використання правничих термінів у нормативно-правових актах, які вимагають не надавати різним термінам одного й того ж значення. Необхідно враховувати той факт, що для вираження однієї думки використовується один і той же ряд слів чи словосполучень, а також брати до уваги недосконалість термінологічно-мовного оформлення текстів нормативно-правових актів, а саме: наявність контекстуальних синонімів, оскільки вони потенційно завжди спричиняють труднощі неоднозначного тлумачення правових приписів, і паронімів, які також призводять до непорозумінь і необхідності звертатися до лінгвістичної довідкової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербенец М. Лексико-семантичні процеси в сучасній юридичній термінології / М. Вербенец. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Вип. XI. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2005. — С. 54 — 65.
2. Вісник Конституційного Суду України. — 1997. — № 2. — С. 25.
3. Вісник Конституційного Суду України. — 1998. — № 3. — С. 28.
4. Зайцев Ю. Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України) / Ю. Зайцев / Українське право. — 1997. — № 3. — С. 102 — 106.
5. Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 року / Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 45 — ст. 397.
6. Пиголкин А.С. Оформление проектов нормативных правовых актов / А.С. Пиголкин / Проблемы правотворчества субъектов Российской Федерации. — М., 1998. — С. 109 — 111.
7. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. / О.Д. Пономарів— Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. — 248 с.
8. Савицкий В.М. Язык процессуального закона: Вопросы терминологии / В.М. Савицкий / Под ред. А.Я. Сухарева. — М.: Наука, 1987. — 286 с.
9. Тараненко О.О. Російсько-український словник (сфера ділового спілкування) / О.О. Тараненко, В.М. Брицин / Під заг. ред. О.О. Тараненка. — К.: Рідна мова, 1996. — 287 с.
10. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики / А.А. Ушаков. — Пермь, 1967. — 206 с.

В статтє проаналізовані особенности синонимии на уровне словосочетаний в украинской юридической терминологии, рассмотрены типичные ошибки, связанные с функционированием терминологических синонимов.

Ключевые слова: синонимы, словосочетания, юридическая терминология, терминологические синонимы.

This article analyzed the peculiarities of synonymy on the level of word-combinations in Ukrainian legal terminology. It was considered the typical mistakes linked with the functioning of terminological synonyms.

Key words: synonymy, word-combinations, legal terminology, terminological synonyms.